

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Εισαγωγή στην Κλασική Αρχαιολογία

Ενότητα 5: Γενική επισκόπηση και εξέλιξη της κεραμικής και της αγγειογραφίας I

Μανόλης Στεφανάκης

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

1.	Γενική επισκόπηση και εξέλιξη της κεραμικής και της αγγειογραφίας I.....	4
1.1	Γεωμετρική περίοδος (11 ^{ος} -8 ^{ος} αι.).....	4
1.1.1	Ο Πρωτογεωμετρικός Ρυθμός (περ. 1050/25-900).....	4
1.1.1.1	Ο Πρωτογεωμετρικός Ρυθμός στην Αττική.....	4
1.1.1.2	Ο Πρωτογεωμετρικός Ρυθμός εκτός Αττικής.....	4
1.1.2	Ο Γεωμετρικός Ρυθμός (9 ^{ος} -8 ^{ος} αι.).....	4
1.1.2.1	Ο Γεωμετρικός Ρυθμός στην Αττική.....	4
1.1.2.2	Ο Γεωμετρικός Ρυθμός εκτός Αττικής.....	4
1.2	Σύνοψη: Η Γεωμετρική Κεραμική στο Πλαίσιο της Εποχής.....	4
1.3	Βιβλιογραφία για μελέτη.....	7

1. Γενική επισκόπηση και εξέλιξη της κεραμικής και της αγγειογραφίας I

Η κεραμική και η αγγειογραφία, όπως άλλωστε και κάθε μορφή ανθρώπινης δραστηριότητας, εξελίσσονται και μεταβάλλονται, ενώ κάθε αλλαγή παρουσιάζει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία μας επιτρέπουν την ταξινόμηση των έργων σε περιόδους. Έτσι, αναφορικά με την εξέλιξη της αγγειογραφίας και την κεραμικής, διακρίνουμε τρεις βασικές περιόδους, δηλαδή τη γεωμετρική, την αρχαϊκή και την κλασική περίοδο.

Στην πέμπτη ενότητα του μαθήματος θα αναπτυχθούν τα παρακάτω θέματα:

1.1 Γεωμετρική περίοδος (11^{ος}–8^{ος} αι.)

1.1.1 Ο Πρωτογεωμετρικός Ρυθμός (περ. 1050/25-900)

1.1.1.1 Ο Πρωτογεωμετρικός Ρυθμός στην Αττική

1.1.1.2 Ο Πρωτογεωμετρικός Ρυθμός εκτός Αττικής

1.1.2 Ο Γεωμετρικός Ρυθμός (9^{ος}-8^{ος} αι.)

1.1.2.1 Ο Γεωμετρικός Ρυθμός στην Αττική

Η πρώιμη γεωμετρική περίοδος (περ. 900-850)

Η μέση γεωμετρική περίοδος (περ. 850-760)

Η ύστερη γεωμετρική περίοδος (περ. 760-700)

1.1.2.2 Ο Γεωμετρικός Ρυθμός εκτός Αττικής

1.2 Σύνοψη: Η Γεωμετρική Κεραμική στο Πλαίσιο της Εποχής

Η παραγμένη περίοδος των σκοτεινών αιώνων (περ. 1200-900) και κυρίως της υπομυκηναϊκής εποχής (περ. 1200-1050), με τη μεγάλη μετανάστευση που ξεκίνησε στα τέλη του 12^{ου} αι., είχε άμεση αντανάκλαση στην τέχνη, η οποία παρήκμασε, συρρικνώθηκε και υποβαθμίστηκε στο σύνολό της. Αυτός ο περιορισμός της τέχνης στο ελάχιστο, αντανάκλα μια κοινωνία ή ομάδες ανθρώπων οι οποίες είχαν βιώσει οικονομική και πολιτική κατάρρευση και βρισκόνταν σε αγωνιώδη αναζήτηση νέων τόπων για μόνιμη εγκατάσταση. Μέχρι να επιτευχθεί τούτο, το ενδιαφέρον των ανθρώπων στρεφόταν πρωτίστως στην ικανοποίηση των στοιχειωδών αναγκών και εξασφάλιση των άκρως απαραίτητων αναγκών «προς το ζην», με τις πρόχειρες κατοικίες και την παραγωγή γρήγορης και φθηνής κεραμικής να τους προσφέρουν μια καλή λύση. Τα μέχρι σήμερα ανασκαφικά δεδομένα δείχνουν ότι μικρές ομάδες ανθρώπων είχαν επιβιώσει στα Νιχώρια της Μεσσηνίας, το Λευκαντί της Εύβοιας, την Αθήνα, το Άργος, την Ασίνη και την Τίρυνθα της Αργολίδας, την Ιωλκό, την

Ιαλυσό της Ρόδου, την Κνωσό καθώς και σε αρκετούς οικισμούς-καταφύγια της Κρήτης. Όσον αφορά τα κεραμικά σκεύη, που είναι και το κυριότερο αρχαιολογικό εύρημα για την εποχή, η υποβάθμιση είναι εμφανής τόσο στην κατασκευή, όσο και στην κόσμησή τους.

Μόνον μετά την ολοκλήρωση της ιωνικής μετανάστευσης, στο β' μισό του 11^{ου} αι. και κυρίως από τον 10^ο αι., άρχισαν πλέον οι άνθρωποι της πρωτογεωμετρικής εποχής να επενδύουν το πλεόνασμα του χρόνου τους και στην τέχνη, τόσο στην αρχιτεκτονική, με την κατασκευή μονιμότερων πλέον κατοικιών και εγκαταστάσεων, όσο και στην κεραμική με την κατασκευή αγγείων, που εξέφραζαν καλλιτεχνικές επιλογές, οι οποίες αντιστοιχούσαν όχι μόνο στο τι θεωρούσαν ωραίο αλλά και στο πως αντιλαμβάνονταν τον κόσμο. Αυτό καταδεικνύει ότι μετά από μια ιδιαίτερα παραγμένη εποχή άρχισε πάλι στον Ελλαδικό χώρο να παγιώνεται μια κοινωνία με κοινές παραδοχές και αίσθηση συνέχειας και σχετικής σταθερότητας, που έδινε στους ανθρώπους τη δυνατότητα να ασχοληθούν με άλλα πράγματα πέρα από την επιβίωση.

Πρωτεργάτης και εισηγητής της τέχνης της νέας εποχής ήταν η Αττική. Η πρωτογεωμετρική κεραμική βασίστηκε στις αρχές της συμμετρίας, της ακρίβειας και του ρυθμού. Τα αγγεία χτίζονται με τη χρήση νέων τεχνικών καινοτομιών και δημιουργούνται τα πρώτα βασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά τους.

Η αυστηρά γεωμετρικού τύπου διακόσμηση που επιλέχτηκε για τηνκόσμηση των αγγείων της ΠρΓ περιόδου δέχεται επιδράσεις από την κυπριακή τέχνη και φαίνεται να αποτελεί μια πρώτη εκδήλωση της ορθολογικής εκείνης αντίληψης του ελληνικού πνεύματος που αργότερα συμπυκνώθηκε με τη φράση που είχε αναγραφεί στην είσοδο της Ακαδημίας του Πλάτωνα στην Αθήνα: «*αγεωμέτρητος μηδείς εισίτω*» (Ηλίας (Δαβίδ), *Σχόλια στις Κατηγορίες* του Αριστοτέλη, σελ. 119, 4).

Η ανθρώπινη μορφή δεν αποτελεί μέρος του ΠρΓ ρεπερτορίου, ενώ ελάχιστες είναι οι απεικονίσεις αλόγων που αποδίδονται με σκιαγραφία. Η Αττική ωστόσο δίνει τη νέα τεχνοτροπία και σε άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου, (Αργολίδα-Βοιωτία-ΒΑ Πελοπόννησο, Εύβοια-Β. Κυκλάδες, ΝΔ Πελοπόννησο-Αιτωλοακαρνανία, Κρήτη), όπου η τεχνοτροπία ακολουθεί δική της τοπική πορεία με λιγότερες ή περισσότερες επιδράσεις από την Αττική. Στην Αργολίδα και στο Λευκαντί της Εύβοιας εμφανίζονται δύο από τις πρωιμότερες αφηγηματικές σκηνές στην ελληνική τέχνη. Στην Κρήτη υπάρχει ιδιαίτερο τοπικό τεχνοτροπικό ιδίωμα, απόηχος των μινωικών παραδόσεων.

Από τον 9^ο αι και εξής (πρώιμη γεωμετρική περίοδος), όταν οι επαφές με την Ανατολή άρχισαν σταδιακά να αποκαθίστανται, η τέχνη αναβαθμίστηκε αισθητά σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, αντανακλώντας τη νέα κοινωνία που είχε διαμορφωθεί και η οποία προσπαθούσε δυναμικά να διεκδικήσει τη θέση της στην ιστορία του πολιτισμού.

Η τέχνη έκανε όλο και περισσότερο αισθητή την παρουσία της στην καθημερινή ζωή αντανακλώντας τις εξισορροπητικές τάσεις της κοινωνίας, πράγμα που γίνεται ορατό στη δυναμική εξισορρόπηση των αξόνων των αγγείων, τα οποία ολοένα και περισσότερο απομακρύνονταν από τις επιταγές της χρήσης για να γίνουν

περισσότερο οχήματα καλλιτεχνικής και ειδικότερα πλαστικής έκφρασης. Η διακόσμηση των αγγείων φαίνεται πως δέχτηκε επιρροές από την Εγγύς Ανατολή, την Περσία και ορισμένες περιοχές της Ανατολίας, μαρτυρώντας την έναρξη επαφών του Αιγαίου με την Ανατολή. Η κόσμηση της κεραμικής, όπως και όλες οι τέχνες εξελίχτηκαν ταχύτερα στην Αττική.

Προτιμώνται τα ευθύγραμμα κοσμήματα, αναπτύγματα και συνθέσεις της ευθείας, της γωνίας και της στιγμής, με σήμα κατατεθέν της νέας εποχής το κόσμημα του μαιάνδρου.

Από τα μέσα του 9^{ου} αι. και μετά, κατά τη μέση γεωμετρική περίοδο (περ. 850-760) αρχίζει η εποχή της ευημερίας, καθώς αναπτύχθηκαν θαλάσσιοι δρόμοι στο Αιγαίο και ξαναρχίζουν οι επαφές με την Εγγύς Ανατολή, πράγμα που οδήγησε στην ανάπτυξη υψηλής τεχνικής στην κατασκευή των αγγείων, καθώς και στην εκλέπτυνσή τους. Η ισορροπία της κοινωνίας της εποχής αντανακλάται στην αρμονία σχήματος και κόσμησης των αγγείων, μια ισορροπία τόσο μεταξύ των μερών του αγγείου όσο και μεταξύ των σκοτεινών και κοσμημένων επιφανειών. Ο ρόδακας, το πρώτο φυτικό κόσμημα, κάνει τώρα την εμφάνισή του. Η εμφάνιση της ανθρώπινης μορφής στα αγγεία, μαζί και ζώων αποτελεί μια σημαντική ένδειξη της συνειδητοποίησης της αξίας του ατόμου και γενικότερα της ζωής.

Αν και η μεγάλη γλυπτική απουσιάζει από την τέχνη, αποτέλεσμα μάλλον του φθαρτού υλικού των γλυπτών παρά της απουσίας της τέχνης, την περίοδο αυτή έκαναν την εμφάνισή τους και τα πρώτα μεγάλα αγγεία που χρησιμοποιήθηκαν ως μνημεία/επιτάφια σήματα, με κύριο σκοπό να στήνονται σταθερά σε μια θέση, να προσελκύουν το μάτι και φυσικά να το ικανοποιούν. Αυτά θα πρέπει να αντιμετωπίζονται και ως τα πρώτα έργα της καλούμενης «μεγάλης πλαστικής».

Ο άνθρωπος άρχισε δειλά-δειλά να «ποζάρει» για τον καλλιτέχνη, ο οποίος μετέφερε τη μορφή του στην επιφάνεια των αγγείων του αφού πρώτα τον είχε κατακερματίσει και ανασυνθέσει ως γεωμετρική φόρμα. Η κεραμική παραμένει κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου το κύριο μέσο ερμηνείας –και απεικόνισης– της κοινωνίας της πρώιμης εποχής του σιδήρου.

Στον 8^ο αι. ο ρόδακας παγιώνεται ως κόσμημα, ενώ πυκνώνουν πλέον οι απεικονίσεις εμβίων όντων, ανθρώπων, ζώων (κυρίως αλόγων) και πτηνών, κατά βάση μεμονωμένων. Ωστόσο, συντελούνται και οι πρώτες προσπάθειες σύνθεσης αφηγηματικών σκηνών. Σε όλες τις απεικονίσεις χρησιμοποιείται η τεχνική της σκιαγραφίας με βασική αρχή την αφαιρετικότητα. Στο τέλος της ΜΓII περιόδου, γύρω στο 770 κάνει την εμφάνισή της και η πρώτη σκηνή με πρόθεση νεκρού.

Κατά το β' μισό του 8^{ου} αι. (ΥΓ περίοδος) σημειώθηκαν ραγδαίες κοινωνικές και κατ' επέκταση καλλιτεχνικές εξελίξεις, εμφανέστερες στους ιδιαίτερα πλούσιους κτερισμένους τάφους της περιόδου αυτής στην Αττική. Η αύξηση του πληθυσμού, η οποία αποδεικνύεται από το γεγονός ότι για πρώτη φορά λειτούργησαν τρία νέα νεκροταφεία στην περιφέρεια της Αθήνας, η συσσώρευση πλούτου, καθώς και η δυνατότητα να αξιοποιηθεί η τέχνη ξένων λαών, στο βαθμό που αυξάνονται οι επαφές με ξένους λαούς, όπως μαρτυρά η ίδρυση εμπορικών σταθμών στην Ταρσό, την Al Mina κ.α., ήταν στοιχεία που επηρέασαν σημαντικά την αγγειογραφία και τη

μεταλλοτεχνία. Τα θέματα αντανακλούσαν τις αλλαγές που επήλθαν στις κοινωνικές πρακτικές, ενώ στόχος της εικονογραφίας πλέον ήταν να καλύψει τις ανάγκες μιας προνομιούχας ομάδας πολιτών, μιας αριστοκρατίας πολεμιστών.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι στην περίοδο αυτή, παράλληλα με τη διάχυση-εξαγωγή ελληνικών αγγείων στη Μεσόγειο, αρχίζει να παγιώνεται η αφηγηματική τέχνη στην αγγειογραφία, βασικό στοιχείο της κλασικής παράδοσης. Ήταν σίγουρα στενά συνδεδεμένη με τη διαμόρφωση της γραφής και του έπους. Έτσι η κεραμική γίνεται βασικός φορέας της ιδεολογίας και των αξιών μιας άρχουσας τάξης. Πιθανώς αυτή την εποχή ξεκίνησαν και οι πρώτες μυθολογικές παραστάσεις, μολονότι δεν είναι δυνατή η ταύτισή τους, ελλείψει επιγραφών ή άλλων συμβόλων.

Εκτός Αττικής ανθούν γεωμετρικά εργαστήρια σε πολλές περιοχές του ελληνικού κόσμου με τεχνοτροπίες, είτε επηρεασμένες από την Αττική, είτε τοπικού χαρακτήρα, όπως στο Άργος, την Κόρινθο, τη Βοιωτία, την Εύβοια (όπου θεωρείται ότι εργάστηκε και ο Ζωγράφος του Censola), τις Κυκλάδες (όπου διακρίνονται τέσσερα νησιωτικά εργαστήρια), την Ανατολική Ελλάδα (Δωδεκάνησα-Ιωνία-νησιά Ανατολικού Αιγαίου), την Κρήτη και τη Μεγάλη Ελλάδα (όπου στην Ίσκια βρέθηκε και η πρωιμότερη γνωστή υπογραφή αγγειοπλάστη στην Ιστορία της Τέχνης).

Παράλληλα, οι επιδράσεις, λόγω των επαφών με την Εγγύς Ανατολή, στην αισθητική και τις τεχνικές, άρχισαν να γίνονται αισθητές στα τέλη του 8^{ου} αι. στην αγγειογραφία, όποτε η κόσμηση χάνει τον αποκλειστικό γεωμετρικό της χαρακτήρα και εμπλουτίζεται με φυτικά κοσμήματα (ρόδακες, φύλλα), αλλά και με τη δημιουργία ζωνών, όπου κυριαρχούσαν ανατολίτικης προέλευσης ζώα (λιοντάρια, αιλουροειδή) και μίξοειδείς μορφές (σφίγγες).

Εμφανίζονται πλέον τα πρώτα εργαστήρια και γίνεται δυνατή η εξατομίκευση του καλλιτέχνη, με τον Ζωγράφο του Διπύλου να θεωρείται ο πρώτος μεγάλος καλλιτέχνης της ελληνικής αγγειογραφίας, εισάγοντας καινοτομίες, όπως τον σύνθετο μαϊανδρο και τις ζωφόρους, κυρίως με επαναλαμβανόμενα μοτίβα ζώων. Στο έργο το Ζωγράφου του Hirschfeld εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια της νέας τεχνικής του περιγράμματος.

Στην ΥΓ II περίοδο (περ. 735-700) η αύξηση του ενδιαφέροντος για αφηγηματικές σκηνές είναι ραγδαία και λειτουργεί εις βάρος της γραμμικής κόσμησης, αλλά και της τεχνικής ποιότητας του σχεδίου. Τα εργαστήρια πολλαπλασιάζονται. Άλλα από αυτά ακολουθούν την «κλασική» παράδοση του Ζωγράφου του Διπύλου και άλλα όχι. Αυτή την εποχή φαίνεται να παγιώνεται και η μυθολογικού περιεχομένου σκηνή, με τα πρώτα παραδείγματα, ωστόσο, να επιδέχονται περισσότερες της μίας ερμηνείες.

1.3 Βιβλιογραφία για μελέτη

Μπουρνιά-Σημαντώνη, Ε. 1997. *Αρχαιολογία των Πρώιμων Ελληνικών Χρόνων. Οι Αιώνες της Διαμόρφωσης (1050-600 π.Χ.)*. Αθήνα: Καρδαμίτσα (ISBN: 9603540609).

Βερδελής, Ν.Μ. 1958. *Ο Πρωτογεωμετρικός Ρυθμός της Θεσσαλίας* (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 42). Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

Στεφανάκης, Μ.Ι. 2012. *Κλασική Αρχαιολογία: Βασικές Αρχές και Επισκόπηση της Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης, 11^{ος}-4^{ος} αι. Μέρος Α', Εισαγωγή – Κεραμική/Αγγειογραφία*. Αθήνα: Ιάμβλιχος. ISBN: 978-960-268-201-2.

Boardman, J. 2001γ. *Πρώιμη Ελληνική Αγγειογραφία*. Αθήνα: Καρδαμίτσα (ISBN: 960-354-115-X). Τίτλος πρωτοτύπου: *Early Greek Vase Painting: 11th-6th Centuries BC*. London: Thames and Hudson, 1998 (ISBN: 0500203091).

Catling, R.W.V. and Lemos, I.S. 1990. *Lefkandi II, Part 1. The Pottery*, Athens – London: Thames and Hudson (for) the British School of Archaeology at Athens.

Coldstream, J.N. 1997α. *Γεωμετρική Ελλάς*. Αθήνα: Καρδαμίτσα (ISBN: 9603540471). Τίτλος πρωτοτύπου: *Geometric Greece: 900-700*. London: Routledge, 2003².

Coldstream, J.N., 2008². *Greek Geometric Pottery: A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology*. Bristol: Bristol Phoenix Press (ISBN: 978-1-904675-81-5).

Davison, J.M. 1961. *Attic Geometric Workshops* (Yale Classical Studies XVI). New Haven: Yale University Press.

Desborough, V.R.d'A. 1952. *Protogeometric Pottery* (Oxford Monographs on Classical Archaeology Series no. 2). Oxford: Clarendon Press.

Snodgrass, A.M. 2000². *The Dark Age of Greece: an Archaeological Survey of the Eleventh to the Eighth Centuries B.C.* Edinburg: Edinburg University Press (ISBN: 978-0-415-93635-4).